

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ВІДГОМІН ГЛОБАЛЬНИХ І СПАЛАХИ ЛОКАЛЬНИХ КРИЗ

10 грудня 2021 р. в Інституті соціології НАН України відбулися Міжнародні соціологічні читання на тему: *“Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство”*, де ушанували пам’ять *Н.В. Паніної (1949–2006 рр.)* та *В.Є. Хмелька (1939–2021 рр.)* – двох визначних постатей в історії вітчизняної філософської та соціологічної думки, чії наукові здобутки, активна громадянська позиція й відданість справі відомі далеко за межами України.

Співорганізаторами заходу традиційно виступили Соціологічна асоціація України (САУ) та Соціологічний центр імені Н.В. Паніної.

Цьогоріч (як і минулого року) Соціологічні читання проходили в змішаному форматі. Частка учасників і гостей зібралася в актовій залі Інституту соціології НАН України, де спершу відбулося пленарне засідання, а після перерви – круглий стіл та оголошення результатів конкурсу *“Кращий молодий соціолог року – 2020–2021”*. Крім того, всі охочі могли долучитися до роботи Читань за допомогою платформи *“Zoom”*. Технічне забезпечення та супровід події взяв на себе провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології Інституту соціології НАН України С. Дембіцький.

З привітальним словом до присутніх на заході звернулися: директор Інституту соціології НАН України, академік НАН України В. Ворона та президент САУ, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України В. Бакіров, принагідно відзначивши неоціненний внесок, зроблений Наталією Вікторівною та Валерієм Євгеновичем у становлення й розвиток соціологічної науки в незалежній Україні.

Ті, кому пощастило працювати й спілкуватися з Н. Паніною, знають її як надзвичайно продуктивну та ініціативну людину, яка не боялася крокувати в нове й невідоме. Вона першою (разом з працівниками Інституту геронтології Академії медичних наук колишнього СРСР) долучилася до міжнародних порівняльних досліджень способу життя людей похилого віку, першою (разом з М. Чуриловим у Центрально-Українському відділенні Всесоюзного центру дослідження громадської думки) створила загальнореспубліканську опитувальну мережу, а також розробила методичні аспекти побудови репрезентативної вибірки для дорослого населення України. У 1992 р. Н. Паніна розпочала апробацію методики для систематичного вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Згодом цей проєкт перетворився на головне джерело отримання систематичної соціологічної інформації для представників влади, наукової спільноти та громадськості України. За результатами моніторингу, незмінним організатором якого була Наталія Вікторівна (у 1994–2006 рр.), опубліковано численні монографії, наукові та публіцистичні статті. Крім того, Н. Паніна першою підготувала

систематизований курс лекцій з технології соціологічного дослідження в Україні та видала методичний посібник з опитувань громадської думки.

Неможливо не згадати й про те, з якою відповідальністю Н. Паніна ставилася до професії соціолога та його публічної ролі, наголошуючи, що він має не лише сумлінно й старанно досліджувати суспільство, в якому живе, але й уміти доносити отримані (достовірні!) дані – як до своїх колег, так і до пересічних громадян, а також до представників політичної еліти. Адже, не знаючи реального стану справ у суспільстві, неможливо виробити адекватні та ефективні шляхи для його покращення, зокрема для виходу з кризи, в якій українське суспільство перебуває протягом останніх років.

Рішучість, завдяки якій Наталія Вікторівна підкорювала дедалі нові висоти, поєднувалася в ній з високою професійною компетентністю та вимогливістю. Як голова Комісії з професійної етики Соціологічної асоціації України Наталія Вікторівна брала найактивнішу участь у розробленні Кодексу професійної етики соціолога. Вона була й авторкою ідеї про організацію конкурсу серед молодих соціологів, щоб заохотити їх до наукових пошуків та оприлюднення результатів своїх розвідок. Тому щороку 10 грудня, в день народження Наталії Вікторівни (який до того ж збігається з Міжнародним днем прав людини), підбиваються підсумки конкурсу “Кращий молодий соціолог” та оголошуються переможці й призери.

Надзвичайно багато для розбудови української соціології як галузі науки та сфери практичної діяльності зробив і В. Хмелько. Сучасне покоління соціологів пам’ятає Валерія Євгеновича, насамперед, як фахівця в царині соціології особистості, макросоціології та електоральної соціології, як професора кафедри соціології Національного університету “Києво-Могилянська академія”, а також президента Київського міжнародного інституту соціології – надійної інституції з бездоганною репутацією. Мабуть, не всім з них відомо, що за першою освітою В. Хмелько – фізик-теоретик. Після закінчення Київського національного (тоді – державного) університету імені Т.Г. Шевченка в 1961 р. Валерій Євгенович деякий час викладав фізику студентам-іноземцям підготовчого факультету. За словами Р. Ленчовського, багатолітнього друга й колеги В. Хмелька, в ті роки робота зі студентами з інших країн (переважно з “третього світу”, а також із “соцтабору”) передбачала формування в них лояльного ставлення до “радянської дійсності”, оскільки була частиною мегапроекту “радянзації” країн-сателітів СРСР та експорту соціалістичної ідеології. Таке викладання-виховання “провокувало” у молодого фахівця, цілком і щиро відданого офіційному тлумаченню “комуністичної” картини соціального світу, виникнення непростих питань, насамперед, щодо суперечливих явищ нашого повсякдення. Щоб і далі працювати й жити чесно, по совісті (а це змолodu було для Валерія Євгеновича моральним імперативом), потрібно було на такі запитання знаходити відповіді на тому рівні науковості, який уже опанував молодий дослідник зі своїх природознавчих студій. Цей потяг до з’ясування засадничих світоглядних проблем привів В. Хмелька до філософського факультету, який він успішно закінчив у 1971 р.

Курсова робота В. Хмелька про інтелігенцію була сміливою й новаторською. Він показав, що з погляду марксизму власність – це не тільки володіння, але й розпорядження засобами виробництва, тому інтелігенція – це не верства, а два класи: ті, хто

розпоряджається (номенклатура), і “пролетарі” розумової праці. А в статті “Виробничі відносини і суспільне виробництво життя”, опублікованій у 1973 р. у виданні “Вісник Київського університету. Серія філософії”, В. Хмелько говорить про “інформаційне виробництво життя”, яке має змінити індустріальне. Інакше кажучи, він передбачив прихід інформаційного суспільства. І сталося це за сім років до виходу в світ праці американського соціального філософа й футуролога Е. Тоффлера “Третя хвиля”, в якій висвітлюється концепція “надіндустріальної цивілізації”.

Теорія динаміки зміни домінант макроструктури суспільного самовідтворення, окреслена В. Хмельком у зазначеній публікації та розвинена в кандидатській дисертації (“Зміст і структура виробничих відносин як предмета загальносоціологічного дослідження”), є одним з найвизначніших надбань цього багатогранного вченого. До інших, не менш значущих здобутків Валерія Євгеновича належать: дослідження спрямованості особистості та методика оцінювання зв'язків когнітивних і емотивних складників особистісних диспозицій, перші лонгitudні дослідження соціальних структур і особистості в умовах радикальних трансформацій, концепція лінгво- та біетнічної гетерогенності етнонаціональної структури України, оцінка динаміки макросоціальних змін в українському суспільстві та оцінка ставлення населення України до незалежності. Він активно співпрацював з польськими та американськими соціологами, зокрема, з професором Університету Дж. Гопкінса та президентом Американської соціологічної асоціації (у 1987–1988 рр.) М. Коном. А наприкінці 80-х років ХХ ст. В. Хмелько долучився до політичної діяльності, став членом координаційної ради “Демократичної платформи” та співголовою оргкомітету Партії демократичного відродження України.

Як Валерій Євгенович, так і Наталія Вікторівна присвятили своє життя та наукові пошуки ґрунтовному й усебічному дослідженню українського суспільства. Проте робили вони це дещо по-різному. Наталія Вікторівна приділяла велику увагу конструюванню показників (як-от інтегральний індекс соціального самопочуття населення, індекс аномійної деморалізованості, інтегральний індекс національної дистанції для характеристики міжетнічної/міжнаціональної толерантності тощо), які дають змогу “зафіксувати” стан суспільства в конкретний момент, щоб потім на цій основі здійснювати регулярні спостереження й порівняння. Валерій Євгенович більше зосереджувався на макросоціальних змінах і прогнозуванні соціальних процесів.

На пленарному засіданні, яке очолював завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України С. Макеєв, заслухано чотири доповіді:

“Валерій Хмелько – недооцінені ідеї”. Автор – професор кафедри соціології факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету “Києво-Могилянська академія”, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто;

“Про фази світоглядно-наукового шляху В.Є. Хмелька 1960-х – кінця 1980-х років: утопічний комунізм – реформований марксизм – антипартійний ревізіонізм (нотатки пам'яті)”. Автор – старший науковий співробітник Київського міжнародного інституту соціології Р. Ленчовський;

“Глобальне відлуння локальної кризи: ідейний конфлікт в американському університеті”. Автор – завідувач кафедри соціології факультету соціології і права Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” П. Федорченко-Кутуєв;

“Україна в сучасних соціальних науках – усе ще terra incognita”. Автор – переможець конкурсу “Кращий молодий соціолог року – 2018”, викладач Київської школи економіки та голова Наглядової ради аналітичного центру CEDOS Т. Брік.

У перших двох виступах йшлося про життєвий шлях і наукову спадщину В. Хмелька, тоді як дві інші доповіді були пов’язані безпосередньо з темою щогорічних соціологічних читань.

Презентація В. Паніотто глибше знайомила аудиторію з неординарними концепціями В. Хмелька, які, на жаль, не здобули належного визнання в світовому масштабі. Адже за радянських часів Україна перебувала за “залізною завісою”, тобто була інформаційно закритою для зарубіжних учених. Тому доробок багатьох наших науковців залишався непоміченим.

Так сталося із згаданою теорією про зміну домінуючих видів виробництва. В. Паніотто жартома зауважив, що якби наша країна “не була відірвана від світової соціологічної спільноти й Тоффлер мав звичку розпочинати день з перегляду свіжого числа “Вісника Київського університету”, ім’я Хмелька було б уже в усіх підручниках із соціології, а не тільки в російських та українських”. Адже з наукового погляду праця В. Хмелька є не менш вичерпною, ніж “Третя хвиля” Е. Тоффлера, оскільки Валерій Євгенович детально описав механізм зміни хвиль і спрогнозував не лише третю хвилю, але й четверту.

Іншою цариною В. Хмелька, в якій він працював разом з В. Паніотто, було комп’ютерне моделювання соціальних процесів. Як пояснив Володимир Ілліч, важливість моделювання зумовлюється тим, що воно істотно впливає на методологію дослідження певного феномену. Скажімо, зараз соціологи починають з теорії, з якої випливають деякі гіпотези про зв’язок декількох чинників, потім роблять концептуалізацію й операціоналізацію цих понять. Нарешті вони виконують дослідження, яке показує: підтверджується гіпотеза чи ні. Але система у цілому в такому дослідженні не вивчається. Ідеологія ж моделювання полягає в тому, щоб спершу побудувати модель, а потім зібрати потрібну інформацію. Цю ідею свого часу запропонував американський інженер Дж. Форрестер, чий експеримент з моделями продемонстрували, що деякі вхідні чинники практично не впливають на вихідні, тоді як інші, навпаки, впливають доволі сильно. Соціологічне дослідження має вимірювати саме останні, тобто ключові чинники, а також зв’язки, що впливають на вихідні параметри. Результати дослідження “вкладаються” в модель, після чого дослідники перевіряють: працює вона чи ні, чи правильно вона передбачає вихідні чинники. Якщо ж неправильно, то модель перебудовують, доки її не можна буде повноцінно використовувати, зокрема, для вироблення управлінських рішень. Власне, в такому підході модель є динамічною теорією, оскільки вона спрямовує збір даних.

Ідею соціального моделювання В. Хмелько та В. Паніотто втілювали в життя у другій половині 80-х років ХХ ст. та впродовж двох років після заснування Київського

міжнародного інституту соціології – першої в незалежній Україні недержавної дослідницької установи. У моделях, які вони розробляли, вихідними показниками слугували задоволеність життям і місце гуманістичних цінностей у загальній структурі цінностей особистості. Проте через фінансові труднощі (адже це була середина 90-х років ХХ ст.) ученим довелося перейти на суто комерційні дослідження. “КМІС перетворився на фабрику виробництва інформації, – констатував Володимир Ілліч. – Ми виконували понад 100 проєктів щороку, а часу на їхнє осмислення практично не мали”.

Виступ Р. Ленчовського мав на меті показати основні етапи трансформації наукового світогляду В. Хмелька: “Ми разом навчалися на філософському факультеті... Нам уявлялося, що саме тут ми знайдемо якщо не вичерпні відповіді (як нам обіцяли) на глобальні та водночас болючі проблеми людського співжиття, що вже почали нас “зачіпати”, то принаймні відповідні “дороговкази” на шляху до розв’язання цих проблем наукового пізнання, який ми обрали за своє покликання та фах! Хочеться згадати про нашу спільну з Валерієм Євгеновичем учнівську активність на семінарах, особливо із соціально-гуманітарного циклу, насамперед, із соціальної філософії (відома в ті роки як “історичний матеріалізм”) та історії філософії... У 1968 р., за часів “Празької весни”, з її гаслами “демократичного соціалізму” та взагалі “соціалізму з людським обличчям”, це вже була спільна соціально-політична “ангажованість”, як тоді полубляли говорити в нашому колі. Ці, так би мовити, “Квітневі тези Дубчека” (новообраного тоді провідника чеських комуністів) ми сприйняли як свою актуальну турботу, як “світло в кінці тунелю” – вже вітчизняного, радянського варіанта утопії, “реального соціалізму”... Про “утопію при владі”, за пізнішим влучним висловом істориків-дисидентів, ми ще не знали... Ми тільки знаходили свій шлях – у соціальній науці, найтісніше поєднуваній нами з уявлюваною практикою гуманістичних соціальних перетворень... Бо з усього студійованого нами на той час марксизму ми найбільше цінували славнозвісну одинадцятую тезу з “Тез про Феєрбаха” Карла Маркса: стосовно тих, які мають “змінювати світ”, а не лише пояснювати його”.

У презентації П. Федорченка-Кутуєва основну увагу було приділено ініціативі, висунутій професором літератури та колишнім президентом коледжу Сент-Джонс у місті Аннаполіс (США) П. Канелосом разом з групою інтелектуалів-одномумців у листопаді 2021 р. Ця ініціатива знайшла віддзеркалення в матеріалі під заголовком: “Я допомагаю започаткувати новий коледж, тому що система вищої освіти вийшла з ладу” (“I’m helping to start a new college because higher ed is broken”) для видання “Bloomberg”. Автор публікації – відомий історик шотландського походження Н. Фергюсон, який викладав у низці престижних американських університетів, зокрема в Гарвардському. З огляду на назву статті, ініціатива американських інтелектуалів полягає в заснуванні такого закладу вищої освіти, який би відрізнявся від тих, що функціонують сьогодні. Місцем розташування для цього закладу було обрано місто Остін (столиця штату Техас), а його місією має стати “безстрашний пошук істини” (*fearless pursuit of truth*) та захист академічних свобод. Особливо це стосується права вільно висловлюватися на певні контроверсійні теми. Однією з таких тем є спроба тлумачити історію США з позиції “пригноблених прошарків” (*the oppressed strata*), у такий спосіб перекреслюючи безперечні здобутки американської нації та держави.

В Україні, як зауважив пан Павло, теж планують створити університет нового типу – президентський, перевагами якого будуть законодавчо закріплена академічна свобода й інституційна автономія. Проте це урядова ініціатива, тоді як Остінський університет – проєкт, яким опікуватиметься спільнота науковців.

Т. Брік, який здобув ступінь магістра соціології та соціальних досліджень в Утрехтському університеті (Нідерланди), захистив дисертацію в Мадридському університеті імені короля Карлоса III (Іспанія), був гостьовим дослідником у Нью-Йоркському та Стенфордському університетах, а зараз бере участь у низці міжнародних проєктів, привернувши увагу аудиторії до вельми важливої проблеми – порівняно малої кількості посилань на соціологічні дослідження про Україну в статтях західних соціологів. “Наші колеги з європейських і американських університетів ще дуже мало знають про Україну, – зазначив Т. Брік. – Дуже повільно відбувається оновлення наявних знань про українське суспільство. У тих статтях, де йдеться про Україну, посилаються здебільшого на засоби масової інформації (як-от “The Guardian”, “The New York Times” чи “Дзеркало тижня”), тоді як посилань на суто наукові публікації дуже мало”.

Щоб розв’язати цю проблему, Т. Брік порадив вітчизняним науковцям (особливо молодим) активніше долучатися до міжнародних проєктів і дискусійних майданчиків, друкуватися в поважних англомовних виданнях, а українським науковим часописам – працювати над покращенням якості своїх матеріалів.

Після першої частини Міжнародних соціологічних читань було оголошено перерву, під час якої учасники та гості заходу могли ознайомитися з новими виданнями Інституту соціології НАН України, зокрема монографією С. Дембіцького “Політична культура українського суспільства”, колективною монографією “Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз” за науковою редакцією О. Злобіної, науковою доповіддю В. Смакоти “Український освітній потенціал у світі глобальних перетворень”, брошурою “Вітчизняна наука в соціологічному вимірі” за редакцією Т. Петрушиної, збірником тез доповідей учасників конференції “Соціальні наслідки пандемії COVID-19: соціологічні аспекти” за редакцією В. Степаненка та Г. Чепурко. Крім того, презентовано книжку для дітей та підлітків “Мрія на мільйон” (автор – підприємець і керівник гуртка фінансової грамотності Мукачівського ліцею С. Вожжов).

Другу частину Соціологічних читань відкрив заступник голови конкурсної комісії, провідний науковий співробітник відділу методології і методів соціології Інституту соціології НАН України О. Стегній. Розповівши слухачам про місію конкурсу та зробивши короткий огляд його історії, О. Стегній підкреслив, що премія імені Наталії Паніної – це перша премія в Україні, заснована не державними структурами, а науковим товариством.

Перший конкурс на кращого молодого соціолога відбувся у 2007 р., і на цій події була присутня тодішній президент Європейської соціологічної асоціації, професор Абердинського університету (Велика Британія) К. Воллес. Перше місце тоді завоював львівський соціолог О. Демків. За 14 років конкурсу в ньому взяло участь понад 100 молодих дослідників майже з усіх куточків України. Найактивніше долучалися соціологи з Києва, Харкова та Львова, були також учасники з Одеси, Миколаєва, Маріупо-

ля, Ужгорода, Кам'янця-Подільського та Луганська. З Донецька та АР Крим, на жаль, не надійшло жодної роботи.

З поважних причин (несприятлива епідеміологічна ситуація та недостатня кількість учасників) минулої зими конкурс не проводився. Тому цього року оцінювалися есе, надіслані конкурсантами впродовж двох років. У цих творах мали висвітлюватися глобальні й локальні кризові процеси в контексті українського суспільства. За звання "Кращий молодий соціолог року – 2020–2021" змагалося одинадцять науковців, серед яких були студенти, аспіранти, викладачі та прикладні дослідники. У своїх творчих роботах вони порушили широке коло питань – від впливу пандемії коронавірусу на характер міжособистісного спілкування та дизайн соціологічних досліджень (Є. Ковальська, І. Козлова, М. Шпікер) до політичних, економічних і світоглядних криз, які раз у раз уражають українське суспільство (Р. Джуган), спричинюючи, зокрема, зростання масштабів зовнішньої та внутрішньої міграції (А. Хом'як), а також падіння довіри до соціальних інститутів (О. Казьмірова), що своєю чергою поглиблює наявні кризові процеси й суспільні суперечності. Розглядалися, крім того, політичні процеси глобального масштабу, зокрема ерозія ліберального світового порядку та відновлення великодержавного суперництва (О. Вольський) і те, як вони позначаються на становищі України у цілому.

Після виступів конкурсантів відбулася дискусія (у форматі круглого столу), на якій обговорювалися такі питання: зміни в системі цінностей громадян України та інших країн унаслідок пандемії COVID-19, дистанційне навчання в школах та університетах і його вплив на якість освіти, дедалі більше проникнення інформаційних технологій і штучного інтелекту в життя людини й суспільства, необхідність популяризації соціології як науки тощо. До дискусії долучилися: С.-А. Грушевська (Державне вище професійне училище, м. Конін, Польща), В. Гуменюк (Національний університет "Києво-Могилянська академія"), Н. Коваліско та Н. Черниш (Львівський національний університет імені Івана Франка), Л. Литвиненко (Національна освітня платформа "Всеосвіта", м. Київ), В. Магун (Інститут соціології Російської академії наук, м. Москва), О. Максименко (Інститут соціології НАН України), С. Романенко (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова) та інші.

Насамкінець відбулася церемонія нагородження переможців. Співзасновник Соціологічного центру імені Н.В. Паніної В. Паніотто та заступник директора Інституту соціології НАН України Є. Головаха вручили першу премію імені Наталії Паніної дослідниці Центру міської історії Центрально-Східної Європи (м. Львів) *Н. Отрищенко* за оригінальне та вдумливе есе під назвою: "*Перезбирання експертності*". У цій творчій роботі пані Наталя розмірковує над тим, чому експерти (так само, як і експертне знання) вже не мають такого авторитету в суспільстві, який мали раніше, і чи вдасться їм відновити втрачені позиції. Другу премію здобула доцентка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, аналітик Громадської мережі публічного права та адміністрації UPLAN *О. Дейнеко*. Її есе мало назву: "*Стати антикризовим "серфінгістом": бути щасливим та активно діяти!*". У цій праці О. Дейнеко радить потенційним читачам не боятися кризових ситуацій (оскільки вони є невід'ємною складовою життя кожної

людини), а намагатися використати їх для особистісного й професійного зростання. Третю премію присуджено аспірантці кафедри соціології факультету соціології і права Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” *М. Шнікер*. У творі під назвою: “Глобальні та локальні кризи як простір можливостей для української соціології” пані Марина ділиться своїм дослідницьким та організаторським досвідом участі в проєктах з опитування вимушених переселенців і учасників бойових дій на Сході України.

Лауреатом премії імені Ірини Попової (за роботу, що має найбільшу соціально-практичну значущість) стала асистентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Є. Ковальська*. Її есе мало назву “Переосмислюючи українське суспільство: нові виклики та що вони для нас несуть”. Цю премію Є. Ковальській вручила О. Лісеєнко, голова Південноукраїнського відділення САУ.

Захід завершився дружнім спілкуванням учасників, гостей та організаторів і побажаннями зустрітися наступного року.

Теми творчих робіт решти учасників конкурсу “Кращий молодий соціолог року 2020–2021”:

Борецька М. (Львівський національний університет імені Івана Франка) “*Матеріалізм vs постматеріалізм: нове протистояння*”;

Вольський О. (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”) “*Україна в контексті кризи капіталістичної світ-системи*”;

Джуган Р. (ДВНЗ “Ужгородський національний університет”) “*Згуртовані кризами*”;

Казьмірова О. (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”) “*Віртуалізація довіри й загострення питань успішності реальних трансформацій*”;

Козлова І. (Український католицький університет, м. Львів) “*Три виклики для соціології в часи кризи*”;

Прохорова А. (Національний університет “Києво-Могилянська академія”) “*Посттравматичний стресовий розлад як діагноз українському суспільству*”;

Хом’як А. (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”) “*Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українську трудову міграцію*”.

О.О. Максименко,
магістр психології,
провідний соціолог відділу методології
і методів соціології
Інституту соціології НАН України,
вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна,
email: olga.maksimenko.65@gmail.com,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2804-2790>

О.О. Maksymenko,
MA (Psychology),
leading sociologist, department of
methodology and methods of sociology,
Institute of Sociology,
National Academy of Sciences of Ukraine,
12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, Ukraine,
email: olga.maksimenko.65@gmail.com,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2804-2790>